

МІЖСУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

О.В. Бершадська

В статті аналізуються зміст та значення культури міжсуб'єктної взаємодії як важливої складової професійної культури соціального працівника. Вона є поєднанням комунікативної установки, певних особистісних якостей та ціннісно-сміслових установок, знань з етики і психології спілкування. Структуру культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника утворюють когнітивний, регулятивний, ціннісно-смісловий та поведінковий компоненти, на основі яких сформульовані критерії та показники її сформованості.

Ключові слова: міжсуб'єктна взаємодія, культура міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника, структура культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника.

Однією з невід'ємних складових культури сучасного соціального працівника є високий рівень культури міжсуб'єктної взаємодії, який забезпечує успішну взаємодію людей в умовах здійснення професійної діяльності. Вона виявляється в будь-яких життєвих ситуаціях як різностороння обізнаність з феноменом спілкування, усвідомлення його

цінності, як реалізація соціально адекватних регулятивних програмах, як ефективна комунікативна поведінка.

Серед науковців відмічається посилення інтересу до професійної культури, що обумовлюється зростанням її практичної значущості для розвитку особистості й суспільства в умовах динамічного розгортання міжособистісних комунікативних процесів. Крім того, наголошується, що комунікативну діяльність людей у різних професійних галузях визначають насамперед особливості, зумовлені специфікою тієї чи іншої професії.

Діяльність соціальних служб, орієнтована на взаємодію з людьми різного віку та соціального статусу, має для сучасної України особливе значення, оскільки впливає на процес соціальної адаптації людей, формування можливостей їх самореалізації в різних сферах діяльності. В такому контексті актуальність формування професійної культури соціального працівника є очевидною з огляду на динамічний розвиток й глобалізацію комунікативних процесів в галузі освіти та в усіх сферах суспільного життя, що пов'язано з входженням нашої держави у європейський освітній простір. Тому державний стандарт підготовки фахівців зі спеціальності «Соціальна робота» включає однією з складових освітньо-кваліфікаційних характеристик соціального працівника високий рівень культури міжсуб'єктної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що в сучасній психолого-педагогічній літературі представлено чималий блок праць, присвячених проблемі взаємодії та спілкування загалом і професійного спілкування зокрема. Загальні питання психології спілкування, його структури, функцій

та видів розроблялися О. Бодальовим, Ю. Жуковим, О. Леонтьєвим, Б. Ломовим. Особливості спілкування в різних видах діяльності проаналізовані в працях Л. Долинської, Л. Зінченко, В. Кан-Калика, А. Капської, М. Корнева, А. Мудрика, Л. Савенкової, М. Тоби, М. Єрастова, О. Киричуката ін. Проблема формування культури спілкування особистості розкривається у дослідженнях О. Даниленко, І. Мачуської, П. Решетнікова, Г. Чайки, Т. Чмут.

Взаємодія як взаємний зв'язок між суб'єктами у дії, а також погоджена дія між ними розглядається в роботах В. Васютинського, Г. Блумер, Е. Гофмана, А. Журавльова, Л. Карамушки, Б. Ломова, Дж. Міда, С. Московічі, М. Обозова, Л. Орбан-Лембрик, В. Татенко, В. Третьяченко та ін. Особливості організації взаємодії в соціальній роботі присвятили свої дослідження І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, Н. Максимова, І. Мигович, Л. Міщик, В. Панок, В. Сидоров, Т. Сила, Ю. Швалб).

Враховуючи, що ефективність міжсуб'єктної взаємодії залежить від комунікативних здібностей суб'єктів, в літературі розробляється проблематика комунікативної компетентності (Є. Головаха, Г. Данченко, Т. Іванова, С. Козак, Т. Ладиженська, М. Лісіна, С. Макаренко, Є. Мелібруда, В. Панфьоров, Л. Петровська, М. Станкін, Н. Паніна, Р. Парошина, В. Черевко, Д. Годлевська). Приділяється увага виробленню комунікативних умінь (М. Ісаєнко, А. Москаленко), підвищенню комунікативної культури (І. Тимченко).

Вивчення та аналіз досліджень з даної проблеми показали, що у психолого-педагогічній літературі відсутні праці, які розкривають особливості міжсуб'єктної взаємодії як складової професійної культури соціального працівника, а також психолого-педагогічні умови підготовки соціальних працівників до міжсуб'єктної взаємодії. А від так їх об'єктивне розкриття допоможе виявити ті особливості й чинники, що сприяють успішному вирішенню питань щодо формування культури міжсуб'єктної взаємодії майбутнього соціального працівника.

Метою даної статті є розкриття змісту міжсуб'єктної взаємодії як складової професійної культури соціального працівника, а також обґрунтування критеріїв сформованості культури міжсуб'єктної взаємодії.

Розкриття теми передбачає проведення аналізу основних понять і перш за все центрального поняття – «взаємодія». У словниках часто подається більш широке і досить розповсюджене тлумачення. «Взаємодія – процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість і взаємозв'язок» [7, С.45]. Водночас науковцями виокремлюється як самостійне поняття взаємодія міжособистісна. На їх думку, її розуміння виявляється у двох аспектах: 1) в широкому – випадковий або передбачений, приватний або публічний, тривалий або короткочасний, вербальний або невербальний особистий контакт двох і більше людей, який має наслідком взаємні зміни поведінки, діяльності ставлень, установок; 2) у вузькому розумінні – це система взаємно

обумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, при якій поведінка кожного з учасників виступає одночасно і стимулом, і реакцією на поведінку решти.

Інше тлумачення взаємодії подає В. Москаленко, згідно з яким у широкому сенсі вона як «універсальна властивість всього існуючого світу речей і явищ в їх взаємній зміні, впливові одного на інші. В суспільстві взаємодія – це система зв'язків між індивідами, соціальними групами, сукупність всіх соціальних відносин».

В контексті спільної діяльності дає визначення взаємодії Л. Орбан-Лембрик, а саме: «Взаємодія – це взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності» [5, с. 215]. Йдеться про те, що люди обмінюються не тільки інформацією, а й різними діями. Ці дії забезпечують планування спільної діяльності, її координацію і розподіл функцій.

Таким чином, взаємодія розглядається більшістю науковців як систематичне, стійке виконання дій суб'єктами, спрямованих на досягнення спільної мети у спільній діяльності. Оскільки досягнення мети у спільній діяльності не можливе без спілкування, то й взаємодія передбачає обов'язковий зворотній зв'язок між суб'єктами, їх взаємний вплив та взаємообумовленість, тобто йдеться про комунікативну взаємодію. Взаємодія завжди виникає за умови наявності спільної основи та регламентується визначеними умовами конкретної ситуації.

Міжсуб'єктна взаємодія розглядається в літературі як різновид міжособистісної взаємодії та як акт спілкування один на один. В першому розумінні вона визначається як взаємозв'язок між людьми, який суб'єктивно переживається та об'єктивно виявляється через характер і способи взаємних впливів в процесі спільної діяльності та спілкування (А. Петровський, М. Ярошевський) [6, с.208.]. В якості однієї із сторін спілкування особистості вона трактується як здійснювана знаковими засобами взаємодія суб'єктів, зумовлена потребами спільної діяльності і спрямована на значиму зміну в стані, поведінці та особистісно-сміслових утвореннях партнера (А. Петровський, В. Шапарь). В даному контексті міжсуб'єктна взаємодія соціального працівника виступає ключовим поняттям його професійної діяльності, адже саме посередництвом взаємодії або інтеракції він отримує можливість здійснювати формуючі впливи на клієнта з метою його адаптації та соціалізації. Виходячи з цього, культура міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника репрезентує насамперед особистісну та професійну характеристику фахівця.

Зумовленість спілкування індивідуальними особливостями його учасників підтверджується теоретичними дослідженнями Б. Ананьєва, Б. Ломова, В. Мясичева, М. Обозова та ін. Це положення рівною мірою відноситься і до професійної взаємодії соціального працівника. Адже культура його міжсуб'єктної взаємодії виявляється у сукупності тих якостей особистості, котрі забезпечують оптимальне взаєморозуміння і взаємодію з клієнтом. В такому контексті Т. Сила визначає поняття «професійна

інтеракція у соціальній роботі» як заснований на професійних знаннях, уміннях та цінностях процес комунікативної суб'єкт-суб'єктної взаємодії між соціальним працівником і клієнтом, в результаті якого створюються умови для позитивних змін у соціальній ситуації клієнта, наснаження та спонукання до активних дій по вирішенню ним своїх проблем [9, с.16-17].

Таким чином, професійна взаємодія соціального працівника, з одного боку, зумовлюється специфікою самої діяльності, а, з другого, визначається рівнем професіоналізму спеціаліста, в структуру якого обов'язково включені відповідні особистісні характеристики. Професійну компетентність соціального працівника А. Капська називає стрижневим компонентом вибраного ним виду діяльності, а комунікативну компетентність – необхідною умовою її ефективності [2]. Ця думка підтверджується багатьма науковцями у галузі психології соціальної роботи (В. Панок, Т. Сила, Ю. Швалб та ін.).

Важливим для нашого дослідження виступає твердження про системний характер культури спілкування особистості, що ґрунтується на розумінні культури як відкритої, цілісної, багатозначної, поліфункціональної системи взаємопов'язаних компонентів, присутніх в усіх проявах суспільного та індивідуального життя (Д. Балдинюк, В. Кудрявцева, І. Мачуська). Таким чином, культура спілкування особистості виявляються в якостях, поглядах, мотивах, установках та ціннісних орієнтаціях особистості й визначають адекватність та ефективність її взаємодії з іншими, зумовлюючи спрямованість на досягнення «позитивної мети» (термін І. Мачуської).

Визначаючи зміст цього поняття, ми виходили з того, що культура міжсуб'єктної взаємодії відображає культуру спілкування особистості та професійну культуру соціального працівника. Тому *культуру міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника* трактуємо як складову загальної культури людини, яка є поєднанням комунікативної установки, певних особистісних якостей та ціннісно-сміслових установок, знань з етики і психології спілкування, що знаходять своє практичне відображення в комунікативних та організаційних вміннях і навичках, націлених на продуктивну організацію процесу взаємодії.

Наступним завданням нашого дослідження є обґрунтування структури, критеріїв та показників рівня культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника, що обумовлюється необхідністю вдосконалення шляхів формування цього феномена. Адже спрямованість професійної взаємодії соціального працівника на сприяння адаптації та ресоціалізації клієнта ставить нові вимоги до змісту його фахової підготовки.

Структурний аналіз феномена культури спілкування майбутнього фахівця соціальної роботи має здійснюватися з позицій дескриптивного підходу, який передбачає: а) визначення компонентів системи; б) з'ясування їх сутності та функціонального призначення; в) виявлення змісту взаємозв'язків між ними. На цій основі розробляються дослідницькі орієнтири – критерії, показники та рівні сформованості кожного структурного компонента досліджуваного явища.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про взаємозв'язок професійної культури з такими поняттями культура спілкування особистості, культура особистості. З'ясовано, що незважаючи на певні термінологічні відмінності у трактуваннях, дослідники відносять перелічені феномени до проявів когнітивного, ціннісного й регулятивного аспектів культурного простору, що реалізуються у практичних діях (поведінці) людини.

Так І. Мачуська, здійснивши структурний аналіз, дійшла висновку, що основними компонентами міжсуб'єкної взаємодії в рамках професійної культури майбутніх соціальних працівників виділяли знання про психолого-педагогічні засади спілкування, розуміння цінності спілкування для повсякденного буття людини та належного виконання нею своєї соціальної ролі, наявність позитивно-емоційного ставлення до інших людей, уміння аналізувати й оцінювати комунікативні ситуації; комунікативні уміння і навички; здатність до прояву особистісних якостей; прагнення до пізнання психологічної структури власної особистості та самовиховання; адекватність самооцінки [4, с. 45].

О. Рудницька, аналізуючи структуру особистісної культури, виокремлює в ній такі компоненти: а) знання – найважливіший засіб входження в культурне середовище; б) ціннісне усвідомлення предметів культури; в) сукупність прийнятих особистістю вимог і правил, за якими вибудовується поведінка й діяльність людини, забезпечується дотримання нею норм, прийнятих певною суспільною культурою.

Безумовно, викликають інтерес дослідження вчених стосовно структури спілкування. Заслужують на увагу висновки щодо присутності у її складі таких компонентів, як: поведінковий, афективний і комунікативний (Я. Коломинський [8]); поведінковий, гностичний і афективний (О. Бодаєв [1]); регулятивний, поведінковий та інформаційний (Б. Ломов [3]).

Цінними для нашого дослідження є результати аналізу здійсненого Т. Силою, яка розробила структурну модель професійної інтеракції, яка включає такі компоненти: когнітивний – розкривається через систему уявлень учасників взаємодії стосовно себе, партнера та ситуації взаємодії; афективно-мотиваційний – включає ставлення, потреби, мотиви та цілі, що спонукають учасників до взаємодії; конативний (поведінковий) - полягає в опосередкуванні інтеракції змістом діяльності, з приводу якої вона відбувається, а також у налагодженні та підтримці спільної діяльності, що передбачає відповідний рівень інтерактивної компетентності учасників [9, с.17].

Узагальнюючи викладене, фіксуємо, що структуру міжсуб'єктної взаємодії у контексті професійної культури соціального працівника та близьких феноменів міжособистісного спілкування утворюють близькі за своєю сутністю компоненти. Зміст цих компонентів визначається тим, що людина знає, цінує, реалізує у своїй поведінці, чим керується в її регуляції, а формування відбувається як процес інтеграції в структуру особистості об'єктивно існуючого суспільного досвіду спілкування.

Структурний аналіз культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника дозволив нам виділити такі її компоненти:

Когнітивний компонент визначається як складова досвіду взаємодії, репрезентована знаннями, необхідними для здійснення міжсуб'єктної взаємодії, та їх результативними елементами – когнітивними оцінками. Відповідно до зазначених особливостей когнітивний компонент виконує функцію побудови суб'єктивного пізнавального образу міжсуб'єктної взаємодії і створює раціональну основу для застосування знань у реальній взаємодії з людьми.

Регулятивний компонент(мотиваційно-вольовий) відображає певний рівень сформованості механізмів саморегуляції та узгодження індивідуальної поведінки в процесі взаємодії з існуючими суспільними регулятивами.

Ціннісно-смісловий компонент репрезентує систему ціннісних орієнтацій особистості соціального працівника щодо взаємодії, встановлення особистісного смислу такої взаємодії в умовах виконання професійної діяльності.

Поведінковий компонент культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника репрезентує сукупність вмінь та навичок здійснення міжсуб'єктної взаємодії.

На основі виділених та описаних за змістом структурних складових були визначені критерії та показники сформованості. При цьому критерій розуміємо як підставу для оцінки, визначення або класифікації, а показник – свідчення, доказ, ознака чого-небудь.

Для характеристики когнітивного компоненту виокремлюється *когнітивний критерій*, який застосовується для виміру рівня обізнаності

стосовно міжсуб'єктної взаємодії. Показниками такої обізнаності виступають:

- обсяг знань стосовно міжсуб'єктної взаємодії;
- рівень розуміння отриманої інформації.

З метою надання характеристики регулятивного компоненту культури міжсуб'єктної взаємодії виділяється *регулятивний критерій*. Він спрямований на визначення рівня сформованості особистісних механізмів регуляції взаємодії. Показниками, які репрезентується прояви даного критерію, виступають:

- мотиви регуляції взаємодії;
- емоційна і волева готовність до регуляції взаємодії.

Ціннісно-смысловий компонент культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника характеризується за допомогою *ціннісно-смыслового критерію*, який дає можливість розкрити зміст провідних ціннісних орієнтацій фахівця, з'ясувати глибини осягнення ним ціннісних еталонів міжсуб'єктної взаємодії. Показником даного критерію є зміст та рівень сформованості ціннісних орієнтацій особистості щодо взаємодії.

Поведінковий компонент культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника репрезентується через *поведінковий критерій*, який вимірює рівень оволодіння спеціалістом способами реалізації міжсуб'єктної взаємодії. Показниками даного критерію виступають:

- комунікативні вміння;
- організаційні вміння;

– вихованість.

На основі визначених особливостей кожного структурного компоненту, його критеріїв та показників створені характеристики рівнів сформованості культури міжсуб'єктної взаємодії майбутніх соціальних працівників: високий, середній, низький.

Високий рівень проявляється у максимальній сформованості всіх його компонентів та високому ступені розвиненості показників за кожним установленим критерієм. Для студентів, котрі досягли цього рівня, характерні:

- всебічна обізнаність у проблемі взаємодії та спілкування
- стійкі мотиви та висока когнітивна, емоційна й волева готовність до регуляції взаємодії;
- оцінка та здійснення взаємодії відповідно до ціннісних орієнтацій, адекватних духовним цінностям
- реалізація взаємодії є компетентною, успішною та наповненою духовним змістом.

Середній рівень визначається нерівномірною сформованістю структурних компонентів культури міжсуб'єктної взаємодії та переважно нерівномірною розвиненістю показників за визначеними критеріями.

Низький рівень свідчить про недостатню сформованість структурних компонентів культури міжсуб'єктної взаємодії, слабку розвиненість показників, відповідних визначеним критеріям.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновки щодо значення культури міжсуб'єктної взаємодії як важливої складової професійної культури соціального працівника. Це складова загальної культури людини, яка є поєднанням комунікативної установки, певних особистісних якостей та ціннісно-сміслових установок, знань з етики і психології спілкування, що знаходять своє практичне відображення в комунікативних та організаційних вміннях і навичках, націлених на продуктивну організацію процесу взаємодії. Виходячи з визначення, структуру даного феномена утворюють когнітивний, регулятивний, ціннісно-смісловий та поведінковий компоненти. На їх основі сформульовані критерії та показники культури міжсуб'єктної взаємодії соціального працівника.

Наступним завданням нашого дослідження вбачаємо емпіричну перевірку та виокремлення якісної характеристики культури майбутнього соціального працівника.

Література

- 1.Бодалев А.А. Личность и общение: Избр. тр. – М.: Педагогика, 1978. – 272 с.
- 2.Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом. Навчально-методичний посібник / А.Й.Капська, Л.В.Долинська, О.Г.Карпенко, В.С.Филипчук; За ред. А.Й.Капської; Держ. центр соц.служб для молоді, НПУ ім. М.П.Драгоманова. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – 87 с.
- 3.Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психология/ Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.

4.Мачуська І.М. Формування культури міжособистісного спілкування старшокласників у їх підготовці до сімейного життя: Дис... канд. пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка / І.М. Мачуська. – К., 2004. – 200 с.

5.Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. - К.: Академвида, 2003. – 448 с.

6.Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

7.Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / Під керівництвом канд. психол. наук, доцента В.Б.Шапаря. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.

8. Психология педагогического взаимодействия / Под ред. Я.Л.Коломинского. – СПб.: Речь, 2007. – 239 с.

9. Сила Т.І. Соціально-психологічні особливості професійної інтеракції у соціальній роботі / Тетяна Іванівна Сила. – Автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. –Київ, 2007. – 24 с.

В статье анализируется содержание и значение культуры межсубъектного взаимодействия как важнейшей составляющей профессиональной культуры социального работника. Она является совокупностью коммуникативной установки, определенных личностных черт и ценностно-смысловых установок, знаний по этике и психологии общения. Структуру культуры межсубъектного взаимодействия социального работника составляют когнитивный, регулятивный, ценностно-смысловой и поведенческий компоненты, на основе которых сформулированы критерии и показатели ее сформированности.

Ключевые слова: *межсубъектное взаимодействие, культура межсубъектного взаимодействия социального работника, структура культуры межсубъектного взаимодействия социального работника.*

In the current article there had been analyzed intersubjective interactions culture content, meaning and role as social worker professional culture critical component. It is a collection of communicative settings, certain personality traits and value system of meaning, ethic and communication psychology knowledge. Cognitive, regulatory, value-semantic and behavior components make the structure of intersubjective interaction culture, which help to formulate criteria and indicators for its formation.

Key words and expressions: *intersubjective interaction, social worker intersubjective interaction culture, social worker intersubjective interaction culture structure.*

Бершадська Ольга Василівна – аспірантка кафедри психології, педагогіки та конфліктології Національного Університету «Києво-Могилянська Академія», кандидат психологічних наук (м. Київ, Україна)

Рецензент - кандидат психологічних наук доцент кафедри психології, педагогіки та конфліктології Національного Університету «Києво-Могилянська Академія», Л.В. Конець